

KERTMŰVELÉS VAGY KATAKLIZMA

Mondják, a XIX. század 1914-ig tartott; hogy azután elkezdődjék a rövid, de annál vadabb és kegyetlenebb XX. Ez így tulajdonképpen elég meggyőzően hangzik, a probléma csak az, hogy ki tudja mikor ért (ér?) véget az utóbbi. 1989-ben abban a hitben éltünk – én magam vitathatatlanul –, hogy a rémséges XX. század, amelyben szerencsém volt addigi életemet leélni, véget ért. Nem abban hittem, hogy ezentúl minden szép lesz és jó lesz, csak abban, hogy az elmúlt idők borzalmai belátható időn belül nem fognak megisméltódni, ami persze még igaznak is bizonyulhat. Ezt az elképzelést az is alátámasztotta, hogy 1989 éppen a francia forradalom kitörésének, a Bastille ostromának kétszázadik évfordulójára esett. Az pedig mindmáig vitathatatlanul tűnik, hogy 1789 politikai értelemben a modern korszak kezdetét jelentette. Tekintsünk tehát erre a kétszáz évre mint a modernitást megalapozó évszázadokra, s ekkor még azzal a gondolatmal is eljátszozhatunk, hogy a megalapozás első két évszázadának lezárultával talán a modernitás szülési fájdalmai is véget értek, s a most következő korszakban már túlnyomórészt csak a modernitás pozitív vonásai fognak megmutatkozni, azok a vonások, ame-

lyekre a magamfajta szabadgondolkodó liberális úgy tekint, mint a modernitás vívmányaira a hagyományos társadalmakkal szemben. Én magam mindmáig úgy tekintek a modernitás alapértékeire, a szabadságra, az egyenlőségre és a testvériségre, mint amelyekről nem szabad lemondanunk. És nem csak én és a hozzám hasonló álmodozók tekintenek rájuk s a belőlük következő alapvető emberi jogokra mint világunk megőrzendő alapértékeire. Nagyon is gyakorlatias emberek is vitathatatlan alapértékeknek tekintik őket. Hogy nem akarunk lemondani ezekről az értékekről, ez természetesen nem azt jelenti, hogy maradéktalanul megvalósíthatónak tekintjük őket. De megvalósításuk és főként együttes megvalósíthatóságuk akadályai nem szabadna, hogy arra indítsanak bárkit is, hogy mint regulatív princípiumokról is lemondjon róluk.

A probléma – mert igenis vannak súlyos problémák, a dolog távolról sem olyan egyszerű, mint ahogy azt némelykor feltüntetik – abban rejlik, hogy ezeknek az alapértékeknek mint regulatív princípiumoknak a fenntartása hajlamossá tesz bennünket arra, hogy homokba dugjuk a fejünket, s azt gondoljuk: az ezen értékek megvalósításának útján olykor (?) felbukkanó akadályok ellenére is lépésről lépésre egyre közelebb kerülünk megvalósulásukhoz; de ez még csak hagyján, a legrosszabb az, ha nem vesszük észre, hogy *társadalmunk a gyakorlatban már régen feladta őket*. Régen? 1914 után lépésről lépésre.

Kezdjük hát előlről. S tegyünk egy pillanatra úgy, mintha a haladás gondolatával alapjában véve semmi baj nem lenne. A modernitás első száz éve mintha simán beilleszthető lenne a progresszista gondolatmenetbe. A kezdeti súlyos nehézségek ellenére arra a bizonyos századfordulóra – *fin de siècle* – mintha bizonyos egyensúly jött volna létre a modern világban. Bekövetkeztek a boldog békeidők. A kor legjelentősebb írói, művészei kétségeiknek adtak hangot ezt illetően, de hát az igazi művészet mindig a kritika hangján szólal meg. Hogy aztán milyenek is voltak ezek a boldog békeidők – a valóságban? Nehéz lenne megmondani. Nehéz lenne megmondani,

hiszen ki tudja, mi az, hogy *a* valóság? Az, amit Wicz apu magyaráz, Nietzsche építve, fiának, Stanisław Ignacy Witkiewicznek – mármint Agneta Pleijel regényében, a *Lord Sohamár*-ban¹ –, az természetesen még erre az 1914-et megelőző boldog békeidőkre vonatkozik, de a két világháború eredményeként, vagy, ha éppen egynek akarjuk tekinteni, A VILÁGHÁBORÚ eredményeként, megszilárdul és kimozdíthatatlanná lesz: a tömegtársadalomról van szó.

„Mindenki választhatja a szabadságot. Aki erre nem képes, az csak egy lesz a tömegben, elsodorja a korszellem. Demokrácia. Szocializmus. Remek, ragyogó. Támogatom, szögezte le szárazon az apja.

De nem szabad hagyni, hogy ez gyengítse az értékeket, amelyek feltételei a szabad szellemnek, a művészetnek és a nagy társadalmi mozgalmaknak. A népek szabadsága is ide tartozik.

A szabad szellem lábbal tiporja azt a szárnalmas jólétet, amiről a többiek – a kufárok, a keresztények, a nők, az angolok és egyéb demokraták – álmodnak.

Mindez Nietzsche szerint.” – magyarázza Wicz apu fiának.²

A „haladás” tulajdonképpen egyedül ebben a bizonyos szárnalmas jólétben – az anyagi növekedésben, a gazdagodásban – mutatkozik meg; szabadságról, egyenlőségről szó sincsen már, a testvériség meg szóba sem kerül többé – a szabad szellem értékei meg aztán nem hogy felvirágoznának, hanem teljesen a perifériára szorúlnak. Az emberek hisznek a haladásban, mert a korszellem – a demokrácia és a szocializmus mindenütt jelenlévő elemei – a modernitás világában fokozatosan felszámolja a nyomort.

„A diákjai üresen csillogó tekintettel néznek, amikor az időről ad elő, és nem értik, mit beszél.” – Ezt mondja Pleijel regényének másik hőse, az ugyancsak lengyel származású híres etnográfus, Bronisław Malinowski. – „Senki nem érti, aki maga is rabja a minden mást kiszorító álmitosznak, a haladás mítoszának. Bronisław beszélt híres amerikai teológusokkal, és még ők sem értették, mire

akar kilyukadni. De sziklaszilárd a haladásba vetett hitük.”³

De hogy ez a növekedésen és a gazdagodáson kívül tulajdonképpen semmilyen más értéket nem ismerő korszellem teljes egészében kibontakozzék, ahhoz a boldog békeidők összeomlását követően még valamivel több mint harminc évnek kellett eltelnie. A VILÁGHÁBORÚ(k) korszakának. Agneta Pleijel regényének két főhőse – bizonyára a regényhősökről van szó, nem a történelmi személyiségekről – már az első világháború kitörésekor látja ezt:

„A háború elpusztít mindent, amit közösen szerettek. A katasztrófa utáni világban már nem fogjuk felismerni önmagunkat. Új embertípus születik.”⁴

Ez az az új embertípus, amelynek születését Nietzsche előre látta. Az utolsó ember. A zsidó–keresztény világ embere, aki nem hisz már a zsidó–keresztény kultúra értékeiben. Isten meghalt – de hogy ez bármit jelentene is, azt sem értik, kinevetik Zarathustrát –, hogyan is hihetnénk hát azokban az értékekben, amelyekhez ragaszkodni a halott isten parancsolta meg nekünk. Isten talán legfőbb parancsa a „Ne ölj!”. Az ember meg egyszerűen csak a lövészárkokban találja magát: őreá lőnek, ő lő az „ellenségre”, ha az kidugja a fejét a szemben lévő lövészárkából, de egyikük sem tudja, mi baja is lenne a másikkal. Tulajdonképpen semmi, de tudomására hozták, hogy az ellenséget meg kell semmisítenie – hiszen az ellenség azért ellenség, hogy megsemmisítsük. A lövészárkokban nemhogy szabad, kötelesség ölni. Ha viszont a lövészárkokban ölni kötelesség, akkor a „Ne ölj!” parancsa nem érvényes. Ahogy isten halálával minden parancsa érvényét veszíti. Különbösen is: kiderült, ölni nemcsak megengedett, hanem örömforrás is. Megint Malinowski Freudról Pleijel interpretációjában: „Európában a férfiak a lövészárkokban voltak. És hajtóerőnek használták a felhalmozódott gyűlöletet az apa, az elnyomó iránt. Az ellenségen töltötték ki. Perverz dolog.”⁵

1 Papolczy Péter ford. L'Harmattan, Budapest, 2012.
2 l. m. 133. o.

3 l. m. 515. o.
4 l. m. 129. o.
5 l. m. 191. o.

Az első világháborúban milliók pusztítanak el milliókat. És így valóban új embertípus születik. Aki öl, és nem tudja, hogy miért. Lelkiismeretfurdalása sincsen, akármelyik parancsolatot szegje is meg ezután. Majd a győztes hatalmak békét kötnek a halott és még élő tömegek nevében, de ez a béke, ahogy Keynes, aki az angol tárgyalóküldöttség tagja volt, megállapította, csak egy új háború alapjait fektette le. (Igaza volt, mint tudjuk.)

S most megkockáztatnék egy kérdést, amit eddig még nem tettem föl magamnak sem: vajon a holokausztt és a Gulag lehetséges lett volna-e, ha a modern ember az első világháború lövészárkaiban nem tanulja meg, hogy a „Ne ölj!” parancsa érvénytelen, és az ember a benne felgyülemlött gyűlöletet levezetheti azzal, hogy öl? Hiszen ölni jó, minden ok nélkül is.

Ídes, kedves jó anyám, kisérjen ki a vasútra,
Ott vár engem a babám, sűrű könnyeit hullajtja.
Sűrű könnyeit rám hullajtja, azzal a szívem szomorítja,
Jaj Istenem, Istenem, katona lett a kedvesem!

De vissza világunk felszínéhez. Az emberi méltóság tiszteletben tartása, az ember alapvető jogainak védelme – ez a politika legfőbb célja, harsogják manapság. Persze maguk a politikusok sem hiszik, hogy ez lenne a tevékenységük legfőbb célja. S ha mégis úgy tesznek, mintha nemcsak a gazdasági növekedés biztosítását tekintenék feladatuknak, az pusztán csak azért van, mert az okosabbak tudják, hogy a totális káosz, a mindenkinek egy újfajta harca mindenki ellen ellehetlenítené az életet a földön, ami a saját politikusi életfeltételeik, saját gazdagodásuk folyamatának felszámolását is jelentené.

Jó néhány filozófus (a többi között Alain Badiou, Slavoj Žižek, Gianni Vattimo) is úgy tesz, mintha például korunk pénzügyi válsága nem a modernitás mint olyan válságának megnyilvánulása lenne – annak a megnyilvánulása, hogy a növekedés mint egyetlen cél minden egyéb értéket a perifériára szorít; ami

társadalmunk egyre határozottabb ellehetetlenüléséhez vezet, az emberi élet céltalanná válásához –, hanem egyszerűen a kapitalizmus válsága. A megoldás szerintük tehát a kommunizmus. Hogy ez pontosan hogyan is nézne ki, és ők hogyan képzelik bevezethetni, arról nem sok szó esik, mert a filozófusok nem merik bevallani maguknak, hogy az 1914 óta egyre erőteljesebbé váló „új ember” nem lehet alkalmas alanya semmiféle egyenlőségen és testvériségen alapuló társadalomnak. Ahogy a régi kommunistáknak, magának Marxnak az esetében is arról volt szó, hogy egyvalami kívül esett látókörükön: a modern ember antropológiája. – Nem vitatom, hogy az ember a társadalmi viszonyainak a terméke. De miként lehetne képes az 1914 óta alakuló tömegtársadalom embere átalakítani azt a társadalmat, amely újratermeli őt, amelyet a magáénak érez? Nem tudok választ a kérdésre. Egyben azonban biztos vagyok: egy olyan társadalom embere, amelyben *semmi sem szent*, csak a rajta gyakorolt erőszak eredményeként alakulhat mássá. Lehet persze akarni, hogy erőszakkal alakítsuk át a társadalmat; én azonban nem szeretnék ennek az erőszaknak a szolgálatába állni.

„Die Wüste wächst”, a sivatag terebélyesedik, mondta Nietzsche. Maga a sivatagi ember viszont soha nem fogja virágzó kertté alakítani a sivatagot. Szerencsére azonban – még ha ebből nem következik is semmi gyakorlati – nem mindenkit temetett és temet be a sivatag homokja. Baj csak akkor van, ahogy Hannah Arendt mondotta, ha már valamilyen jól is érezzük magunkat a sivatagban. Amíg nem ez a helyzet, addig talán mindig beindulhat egy ellentétes folyamat, addig nem képtelenség azt gondolni, hogy egyszer csak-csak befejeződik a xx. század. Történhet valami, ha nem is ma, ha nem is holnap, ha nem is holnapután, de valamikor a jövőben. Ez persze nem lehet vigasz azok számára, akik egy értékteibb világban szeretnének, szerettek volna élni. Mégsem tehetünk igazából mást, mint hogy műveljük kertjeinket. Hacsak nem játszunk valami olyan katasztrófára, ami érzésem szerint a történelem minden eddigi kataklizmájánál elborzasztóbb lenne.